

BAGI DÁNIEL

DIVISIO REGNI

Országmegosztás, trónviszály
és dinasztikus történetírás
az Árpádok, Piastok és Přemyslidák
birodalmában a 11. és a korai 12. században

KRONOSZ

BAGI DÁNIEL

Divisio regni

BAGI DÁNIEL

DIVISIO REGNI

ORSZÁGMEGOSZTÁS, TRÓNVISZÁLY ÉS DINASZTIKUS TÖRTÉNETÍRÁS
AZ ÁRPÁDOK, PIASTOK ÉS PŘEMYSLIDÁK BIRODALMÁBAN
A 11. ÉS A KORAI 12. SZÁZADBAN

KRONOSZ KIADÓ
PÉCS, 2017

Jelen elektronikus kiadvány a Kronosz Kiadó gondozásában
2017-ben megjelent nyomtatott kötet változatlan kiadása

pdf ISBN 978 6156 027 47 4

Olvasószerkesztő
BELLUS IBOLYA

Borítóterv
NEMES PÉTER

© Bagi Dániel
© Kronosz Kiadó

TARTALOM

Köszönetnyilvánítás	13
I. BEVEZETÉS	15
I.1. TEMATIKAI KERETEK	15
I.2. AZ ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉS SZÜKSÉGESSÉGE	25
I.3. IDŐBELI HATÁROK	29
I.4. FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM	30
II. ORSZÁGMEGOSZTÁS	43
II.1. ELMÉLETEK A DUKÁTUS EREDETÉRŐL, FUNKCIÓJÁRÓL, KELETKEZÉSI IDEJÉRŐL, HANYATLÁSÁRÓL ÉS FÖLDRAJZI KITERJEDÉSÉRŐL	43
II.1.1. Györffy György és Kristó Gyula dukátus-elmélete	43
II.1.2. Györffy György és Kristó Gyula dukátus-elméletének történeti kontextusa	46
II.2. A DUKÁTUS EREDETE	56
II.3. A DUKÁTUS LÉTREJÖTTÉNEK IDEJE	63
II.4. TERÜLETI KÜLÖNÁLLÁS ÉS HATALMI FUNKCIÓK	96
II.4.1. Elméletek a dukátus kiterjedéséről és területi szerkezetéről	103
II.4.2. Országmegosztás és központi helyek viszonya	107
II.4.2.1. Püspöki székhelyek	120
II.4.2.2. Egyéb uralkodói székhelyek	128
II.4.3. Funkciók és hatáskörök	135
II.4.3.1. Udvar és udvartartás	138
II.4.3.2. Katonai funkciók	140
II.4.3.3. Pénzverés	144

II.4.3.4 Birtokadományozás	150
II.4.3.5. Területi különállás és „saját” szentek	154
II.4.3.6. A dukátusok mint trónörökös birtokok?	157
II.4.4. A TERÜLETI KÜLÖNÁLLÁS ÉS A HATALMI FUNKCIÓK ÖSSZEFÜGGÉSEINEK MÉRLEGE	164
III. DINASZTIKUS KONFLIKTUS	167
III.1. BEVEZETÉS	167
III.2. A SZEREPLŐK	180
III.2.1. Apák és fiúk	183
III.2.2. Testvérek, unokatestvérek és egyéb rokonok	184
III.2.3. Anyák és feleségek	185
III.2.4. A konfliktusokból kimaradt családtagok	191
III.2.4.1 Nehezen bizonyítható létezésű és korán elhalt személyek	192
III.2.4.2. Egyházi pálya	197
III.3. DINASZTIKUS KONFLIKTUS ÉS SZEMÉLYI KÖTELÉKEK	200
III.3.1. Az egyenlőségtől az alávetésig	203
III.3.2. A hűségtől a hűtlenségig: eskü és esküszegés	228
III.3.3. Köztes mérleg	246
III.4. DINASZTIKUS KONFLIKTUSOK ÉS TRÓNÖRÖKLÉS ÖSSZEFÜGGÉSEI	247
III.4.1. Bevezetés	247
III.4.2. A dinasztikus örökjog	254
III.4.3. Életkori rangsor és korlátai: szeniorátus és primogenitúra a kijelölés és konszenzuskényszer szorításában	258
III.4.3.1. A kutatás állása	259
III.4.3.2. Majorátus, szeniorátus	269
a) Forrásszerűen alig ismert esetek	269
b) Egyéb ismert példák	273
III.4.3.3. Kijelölés	292
III.4.3.4. Konszenzus megszerzése	300
III.4.4. Köztes mérleg	310

TARTALOM

III.5. DINASZTIKUS KONFLIKTUS ÉS LEGITIMITÁS- KONSTRUKCIÓK	312
III.5.1. Bevezetés	312
III.5.2. Genealógiai fikciók és hamisítások	320
III.5.3. Corona és regnum	335
III.5.4. Gesta militaria	356
IV. EREDMÉNYEK	381
V. IRODALOMJEGYZÉK	395
V.1. GYAKRABBAN HASZNÁLT RÖVIDÍTÉSEK	395
V.2. FORRÁSOK	397
V.3. FELDOLGOZÁSOK	403
VI. MELLÉKLETEK	445
VII. NÉVMUTATÓ	457
VIII. ZUSAMMENFASSUNG	469

INHALTSVERZEICHNIS

Anerkennungen	13
I. EINLEITUNG	15
I.1. THEMATISCHE RAHMEN	15
I.2. NOTWENDIGKEIT DER KOMPARATISTISCHEN METHODE	25
I.3. ZEITLICHE GRENZEN	29
I.4. FORSCHUNGSSTAND – QUELLEN UND LITERATUR	30
II. REICHSTEILUNG	43
II.1. THEORIEN ÜBER DIE HERKUNFT, FUNKTION, ENTSTEHUNGSZEIT, UNTERGANG UND GEOGRAPHISCHE LAGE DES SOGENANTEN DUCATUS IN UNGARN	43
II.1.1. Theorien von György Györffy und Gyula Kristó	43
II.1.2. Der historische Kontext der beiden Theorien	46
II.2. HERKUNFT DES DUCATUS	56
II.3. ENTSTEHUNGSZEIT DES DUCATUS	63
II.4. TERRITORIALHERRSCHAFT UND HERRSCHAFTSFUNKTIONEN	96
II.4.1. Theorien über die territoriale Ausdehnung und territoriale Struktur des Ducatus	103
II.4.2. Verhältnis von Reichsteilung und zentralen Orten	107
II.4.2.1. Bischofssitze	120
II.4.2.2. Übrige Herrschersitze	128
II.4.3. Funktionen und Kompetenzen	135
II.4.3.1. Hof und Hofhaltung	138
II.4.3.2. Militärische Funktionen	140
II.4.3.3. Münzprägung	144

INHALTVERZEICHNIS

II.4.3.4. Versenkung von Grundbesitzen	150
II.4.3.5. Territorialherrschaft und Hausheilige	154
II.4.3.6. Der Ducatus als Grundbesitz des jeweiligen Thronerben?	157
II.4.4. Bilanz der Zusammenhänge der Territorialherrschaft und der Herrschaftsfunktionen	164
III. DYNASTISCHER KONFLIKT	167
III.1. EINLEITUNG	167
III.2. DIE AKTEURE	180
III.2.1. Väter und Söhne	183
III.2.2. Brüder, Vetter und übrige Verwandte	184
III.2.3. Mütter und Frauen	185
III.2.4. Personen, die der Konflikte entkommen konnten	191
III.2.4.1. Schwer belegbare und früh verstorbene Familienmitglieder	192
III.2.4.2. Kirchliche Laufbahn	197
III.3. DYNASTISCHER KONFLIKT UND PERSÖNLICHE BINDUNGEN	200
III.3.1. Von der Gleichheit bis zur Unterwerfung	203
III.3.2. Von der Treue bis zur Untreue: Eid und Eidbruch	228
III.3.3. Zwischenbilanz	246
III.4. ZUSAMMENHÄNGE VON DYNASTISCHEN KONFLIKTEN UND THRONFOLGE	247
III.4.1. Einleitung	247
III.4.2. Das dynastische Erbrecht	254
III.4.3. Altersreihenfolge und ihre Grenzen: Seniorat und Primogenitur vs. Designation und Konsenszwang	258
III.4.3.1. Forschungsstand	269
III.4.3.2. Maiorat, Seniorat	269
a) Quellenmäßig kaum bekannte Fälle	269
b) Übrige Beispiele	273
III.4.3.3. Designation	292
III.4.3.4. Erwerb des Konsenses	300
III.4.4. Zwischenbilanz	310

INHALTVERZEICHNIS

III.5. DYNASTISCHER KONFLIKT UND LEGITIMITÄTSKONSTRUKTIONEN	312
III.5.1. Einleitung	312
III.5.2. Genealogische Fiktionen und Fälschungen	320
III.5.3. Corona und Regnum	335
III.5.4. Gesta militaria	356
IV. ERGEBNISSE	381
V. LITERATURVERZEICHNIS	395
V.1. ALLGEMEINE ABKÜRZUNGEN	395
V.2. RESSOURCEN	397
V.3. LITERATUR	403
VI. ANLAGEN	445
VII. INDEX	457
VIII. ZUSAMMENFASSUNG	469

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

E könyv alapjául a Magyar Tudományos Akadémián 2015 decemberében megvédett doktori disszertációm szolgál. Ezen a helyen szeretnék nem csak azért köszönetet mondani doktori értekezésem opponenseinek, Zsoldos Attilának, Szovák Kornélnak és Körmendi Tamásnak, hogy vállalták a dolgozat bírálatát, hanem hogy építő és segítő kritikai észrevételeket tettek, melyeket igyekeztem figyelembe venni. Külön szeretnék köszönetet mondani Horváth Klárának, a PTE BTK Társadalomtudományi Könyvtára vezetőjének, aki mindig készségesen segített a Pécsset nem fellelhető könyvek és egyéb írárok beszerzésében. E nélkül a disszertáció és e könyv is nehezebben készült volna el. A legnagyobb köszönet azonban családomat, feleségemet, Juditot, és gyermekeimet, Annát, Marcellt és Balázst illeti. Az ő támogatásuk nélkül ez a munka soha nem születhetett volna meg.

Pécs, 2017 novemberében

A szerző

I.

BEVEZETÉS

I.1. TEMATIKAI KERETEK

A 14. századi krónikakompozíció ma ismert szövegének 88. fejezetében olvasható az a történet, amely arról tudósít, miként hívta haza I. András király Béla nevű testvérét lengyelországi száműzetéséből. A krónika itt a következőket mondja: „Ez az András király pedig, miután fivérét elveszítette, Lengyelországba küldött a másik testvééréért, Béláért, nagy szeretettel hívta őt, mondván: 'Mi, akik egykor társak voltunk a szegénységben és a szenvedésben, kérlek téged, hőn szeretett testvérem, ne késlekedj hozzám jönni, hogy az örömben is társak lehessünk, és személyes jelenlédnek örülve közösen osztozhassunk a királyság javain. Hisz sem örökösöm nincs, sem édestestvérem rajtad kívül. Légy te az örökösöm, kövess te a királyságban.' Béla ezektől a szavaktól elfogódott, és egész családjával együtt a királyhoz jött. A király, amikor meglátta, nagy örömmel örvendezett, mert így támaszává vált testvérének ereje is. Ezek után a király és testvére, Béla tanácsot tartva az országot három részre osztották; két rész megmaradt a királyi fenség tulajdonában, vagyis fennhatósága alatt, a harmadrész pedig a herceg tulajdonába került. Az országnak ez az első felosztása volt tehát a viszály és háborúságok magvetése Magyarország hercegei és királyai között.”¹

¹ Bollók János fordítása: KK 58.; *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* SRH I. c. 88. 345.: „Rex autem hic Andreas fratre orbatus misit in Poloniam ad alterum fratrem suum Belam cum magna dilectione vocans eum et dicens: „Nos qui quondam penurie participes fuimus et laborum, rogo te dilectissime frater, ut ad me non tardes venire, quatenus consortes simus gaudiorum et bonis regni corporali presentia gaudentes communicemus. Neque enim heredem habeo, nec germanum preter te. Tu sis michi

A nyilván később, legkorábban a 11. század utolsó harmadában keletkezett krónikarészlet több olyan lényegbevágó állítást tartalmaz, melyek kijelölik a jelen munka célkitűzéseinek fő irányait is.

Vizsgálódásainkat rögtön a krónika utolsó megjegyzésével kell kezdeni, mely minősíti és kedvezőtlenül ítéli meg az ország felosztását, azt a királyok és hercegek közötti viszályok forrásának tartva. Az ismeretlen krónikaíró itt két olyan kifejezést (*divisio regni* és *discordia*) használ az általa megörökített esemény leírásához, melyek – nézetünk szerint – világosan kifejezésre juttatják, mit akart közölni közönségével.

A *divisio regni* fogalma fontos *terminus technicus* a középkor politikai nyelvének, s közvetlenül levezethető az Újszövetség írásaiból. A feltehetően a *Logion*ból eredeztethető,² s a Máté- és Lukács-evangéliumban fennmaradt egyik történet szerint a farizeusok Jézus egyik csodatétele okán szemére vetették, hogy a sátánt csak Belzebub segítségével tudta kiűzni egy beteg asszonyból,³ mire Jézus így felelt meg nekik: „Minden önmagával meghasonlott ország elpusztul, és ház házra omlik. Ha tehát a sátán meghasonlott volna magával, hogy állhatna fenn az országa? Azt mondjátok, hogy Belzebub segítségével űzöm ki a gonosz lelkeket. Ám, ha én Belzebub segítségével űzöm ki a gonosz lelkeket, a fiaitok kinek a segítségével űzik ki őket? Ezért ők lesznek bíraitok. De ha én az Isten ujjával űzöm ki a gonosz lelkeket, akkor már közel van hozzátok az Isten országa.”⁴ A történet elsődleges értelmezési területe tehát a teológia. A teológia adta kereteken belül az önmagával meghasonlott ország metaforája elsősorban a Jézus csodatevő képességeiben kételkedők számára ad választ, tágabb, mindmáig érvényes értelmezése szerint pedig a farizeusok magatartása az

heres, tu in regnum succedas. Post hec autem rex et frater eius Bela habito consilio diviserunt regnum in tres partes, quarum due in proprietatem regie maiestatis seu potestatis manserunt, tertia vero pars in proprietatem ducis est collata. Hec igitur prima regni huius divisio seminarium fuit discordie et guerrarum inter duces et reges Hungarie.”

² KLEIN, Lukasevangeliium 411–417.

³ Luk 11,15–16.: „quidam autem ex eis dixerunt in Beelzebub principe daemoniorum eicit daemonia, et alii temptantes signum de caelo quaerebant ab eo.”

⁴ Luk 11. 17–20.: „Omne regnum in se ipsum divisum desolatur et domus supra domum cadet. Si autem et Satan in se ipsum divisus est, quomodo stabit regnum ipsum? Quia dicitis in Beelzebub eicere me daemonia, si autem ego in Beelzebub eicio daemonia filii vestri in quo eiciunt ideo? Ipsi iudices vestri erunt. Porro si in digito Dei eicio daemonia profecto praevenit in vos regnum Dei.”

istenkáromlás, illetve a Szentlélek ellen elkövetett megbocsáthatatlan bűnök egyik alapmintájává vált, hiszen a Jézusban kételkedők egyenesen azt vonták kétségbe, hogy Isten küldötte és Dávid fia.⁵

Azonban a *divisio regni* fogalma már a barbár királyságok és fejedelemségek létrejöttétől kezdve megjelent a politikum színterén is, és első sorban a Frank birodalomban a Meroving-kortól kezdve hatalomszervező tényezővé lett.⁶ A Merovingok és a tőlük a hatalmat a 8. században megszerző Karolingok szokásrendszerének része volt, hogy a vérségi jog alapján valamennyi férfi leszármazót lehetőleg azonos mértékben kellett részesíteni az atyai örökségből, ami a gyakorlatban csak úgy volt kivitelezhető, hogy valamennyien közel azonos méretű országrészeket kaptak örökül.⁷ E szokás gyökereit – ha hinni lehet František Grausnak – nem a frankok szakralitásában kell keresni, hanem abban, hogy a frankoknál, akik közismerten csak későn, s már a katolikus rítus szerint keresztkeltek meg, hosszú ideig fennmaradt az a pogány hiedelem, hogy a dinasztia ereje az uralkodó termékenységében gyökerezik, azaz minél több törvényes férfitudó uralkodik az elhalt után, annál nagyobb hatalma lesz a dinasztíának.⁸ Mindenesetre akár germán szokást, akár pogány hagyományt kívánunk látni a *divisio regni* intézményében, Tours-i Gergelytől tudjuk, hogy már I. Klodvig 511-ben bekövetkezett halála után fiai felosztották egymás között az országot, s ezt nem apjuk végrendelete, hanem saját megegyezésük alapján tették meg.⁹ A *divisio regni*, azaz az ország felosztásának gyakorlata tovább élt a Karoling birodalomban is.¹⁰ A helyzet azonban annyiban megváltozott a Merovingok korához képest, hogy 806-tól, Nagy Károly még életében meghozott örökjogi rendelkezésétől kezdve általában végrendeletben, vagy előre meghatározott szerződésben történt meg az ország feldarabolása.¹¹ Azonban az országfelosz-

⁵ SCHNACKENBURG, Kingdom 251–260.

⁶ Összefoglalva: KASTEN, Königssöhne, passim.

⁷ EWIG, Merowinger 80.; ERKENS, Divisio legitima 423–485.; KASTEN, Königssöhne 9–10.

⁸ GRAUS, Treue 6–45.; GRAUS, Herrschaft, 5–44.

⁹ Gregorii episcopi Turonensis libri Historiarum X. MGH SRM I/1. III.1. 97.: „Defuncto igitur Clodovecho regi, quattuor filii eius ...regnum eius accipiunt et inter se aequalantia dividunt.”

¹⁰ KASTEN, Königssöhne 138–198.

¹¹ A császár végrendeletével kapcsolatban lásd Capitularia regum Francorum. MGH Capitularia I. Nr. 45. 126–128.; Vö. még: TRISCHLER, Divisio 193–258.